

יגאל אריאל

מור והדם

עיונים בדניאל ואסתר

הנאולה בספרי הגלות

מדרשת הגולן, חיספין

כל הזכויות שמורות 2000
מדרשת הגולן, חיספין טל' 06-6763461

הפצה ראשית:
ספריית בית-אל
טל. 02-6427117 פקס. 02-6427255
ת.ד. 16041, ירושלים 91160
WWW.BEITEL.CO.IL
הדפסה: דפוס העיר העתיקה בע"מ
כריכה: ברקת ירושלים

הקדמה

ספרי דניאל ואסתר קרובים בזמן ובתוכן. שני האישים חיו בגלות, שניהם נלקחו לחצר המלך חור, שם תפסו מקום חשוב במערכת השלטון הנכרי והשפיעו במעשיהם על גורלו וגורל ישראל. שניהם קשורים לשתי ישועות שהולידו תגים, דניאל - לחנוכה ואסתר - לפורים. שני הספרים הם ספרי הגלות, אבל תוכנם העקרי הוא הגאולה, ברמותיה שונות.

דניאל ואסתר בררו במעשיהם והגיגיהם את תוכני הגלות והגאולה וסללו את הדרך לחיים יהודיים במסגרתה. דניאל הוא ראשון היהודים הגולים וגם האחרון, הוא נשא על גבו את משא הגלות מתחילתה ועד סופה, אולם בתוך קשיי הגלות עיקר מעייניו בגאולה, הוא מייחל אליה, מתעמק בתכניה ומתפלל עליה. מה שעשה דניאל בחזונו ובמחקריו למדה אסתר מן החיים. גורת המן גילתה את עומק הגלות ואת חומרת אסונה, אבל גם שם בתוך תהום הגלות באה גאולה.

אבל יש גם הבדלים גדולים ביניהם, דניאל עמד על יהדותו בגאון בעוד אסתר הסתירה אותה. אסתר השיגה גאולה פורתא, בעוד שדניאל לא הסתפק בגאולה חלקית אלא חיפש את הגאולה השלמה.

צרוף שני הספרים יחד מרחיב את אופקי הלומד לראות את התקופה כולה, ועם שאר ספרי הגלות ובית שני, אפשר יהיה להשוות את האירועים ואת פתרונותיהם, ולשפוך אור חדש על הדברים.

דורנו עומד בין גלות לגאולה ותוהה על דרכיה, לימוד זה יכול לסייע בידנו למצוא פתרונות. אור הגאולה הולך ועולה, מפעם לפעם נפתח לפנינו חלון חזדמוניות היסטורי שדרכו הדברים מתקדמים, אלא שעל סף הגאולה באות גם נסיגות. מתברר שמן השמים תולים את בוא הגאולה במעשי האדם, אבל אנחנו איננו מתרוממים תמיד לגובה הימים ואתגריהם וגורמים לה להתאחר.

זכיתי ב"ה למור כ"ח שנים בגולן ולגדל בו בנים ונכדים. נוצר קשר של חיים אל מרחבי הרמה היפהפייה, אדמת הבזלת השחורה והקשה, התרמון הלבן המתנשא מעליה, הנחלים המפכים והמפלים הגועשים, והדברים נוגעים אל נימי הנפש העמוקים ביותר. אנשי הגולן העקשנים, ממשיכי מפעל ההתיישבות של קדמונינו, זכו לעשות את הגולן למקום פורח ובו קהילות החיות חיי תורה מופלאים ובתי מדרש תוססים.

בימים סוערים אלה לנחלתנו בגולן, אין לנו אלא להיאחז בתורה הזאת ולהתפלל: "אלהי עלי נפשי תשתוחח על כן אזכרך מארץ ירדן וחרמונים מהר מצער. תהום אל תהום קורא לקול צנורך כל משברך וגליך עלי עברו. יומם יצוה ה' חסדו ובלילה שירה שירו עמי תפלה לאל חיי" (תהילים מ"ב ז"ט).

העיונים שהתגבשו כאן למסכת אחת נלקטו מפי ספרים וסופרים רבים, אלה שזכרתי ציינתי, אבל רבים הם שאיני יכול לפרטם. תודתי נתונה לרבים שנטלו חלק בעשייה וסייעו לי בהוצאת הספר. ליעל אשתי שהרבנה להגות בספרי הבית השני. לבתי תמר, לכלתי הודיה, לרי שמואל קליין ולמרכז לאמנות יהודית באוניברסיטה העברית שסייעו בהשגת התמונות. לבית הספרים הלאומי, למוזיאון הגולן, ולמוזיאון ארצות המקרא שנתנו לנו מצילומיהם. למנהל מדרשת הגולן גבי חמו שטיפל בכל ענייני הוצאת הספר, ליפה ויטנברג שהגיחה את הכתוב וליוחנן לוטפי שהביאו לדפוס.

יגאל אריאל

בס"ד, נוב, שבט תש"ס

נר לנשמת

איש הגולן
נקי כפים ובר לבב
איש האדמה והעמל

ר' עזריאל שמעון בר ז"ל

בן ר' יוסף

שהלך לעולמו בערב יום הכפורים תש"ס

תוכן הענינים

דניאל

125	4. בגוב האריות	9	פתוחה
129	5. מסירות נפש ותפילה	9	1. דניאל איש חמודות
134	ז. ד' המלכויות	13	א. וביאם ארץ שנער
134	1. התפיסה ההיסטורית	13	1. בשנת שלוש
141	2. המשפט	16	2. המהפך של גלות בבל
144	3. פתרון החלום	19	3. אשר לא יתגאל בפתבג המלך
146	4. החיות בדברי חכמים	21	4. ויעמדו לפני המלך
149	5. עד עדן ועדנין ופלג עדן	23	ב. חלום נבוכדנצר
152	6. חלום נבוכדנצר לעומת חזון דניאל	23	1. דניאל ויוסף
154	7. אריה וקרן	27	2. גילוי והסתר
158	ח. הצפיר והשעיר	30	3. חלם נבוכדנצר חלומות
158	1. מקום החזון וזמנו	32	4. מסרת החלום
159	2. האיל והצפיר	34	5. נבוכדנצר כלי לחזון
162	3. הפשע	36	6. ד' המלכויות
164	4. עד ערב בקר	39	7. רמזים למסגרת הארבע
177	ט. תפילת דניאל	43	8. האבן
177	1. שבעים	45	9. יוסף, דניאל ואסתר
180	2. היכן טעה דניאל?	47	ג. הצלם בבקעת דורא
182	3. התפילה והוידוי	47	1. האלהת המלכות
187	4. לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים	51	2. קידוש ה'
189	5. שבועים שבעים	55	3. בכבשן האש
197	י. להלחם עם שר פרס	61	4. דניאל וחבריו
197	1. אבלות שלושה שבועות	72	5. דניאל וחבריו בדברי חכמים
199	2. וראיתי אני דניאל לבדי	77	6. דניאל לחם בעבודה זרה
201	3. אני ולא מלאך	79	7. שיטת חנניה לדורות
208	4. מיכאל וגבריאל	83	ד. עונשו של נבוכדנצר
212	יא. מלך הצפון ומלך הנגב	83	1. חלום האילן
212	1. המלכות השלישית	86	2. משל העץ
217	2. והסירו התמיד	92	3. צדקה
221	3. המלכות הרביעית	96	4. לב חיה
223	4. חלום ערכי	101	ה. משתה בלשאצר
225	5. הקשר בין החזונות	101	1. אפסות האדם וקלוננו
227	יב. קץ הימין	103	2. מרד בה' ובמשיחו
227	1. חבלי משיח	107	3. משמעות הכתובת
228	2. תחיית המתים	110	4. חורבן בבל בדברי הנביאים
232	3. גואל נגלה ונכסה	112	5. בלשאצר ואחשוורוש
235	4. חישוב הקץ	116	ו. בגוב האריות
237	5. חזון למועד	116	1. שלטון החוק
239	6. תיפח רוחן של מחשבי קיצין	118	2. לקימה קים מלכא
246	7. הקץ המגולה	119	3. התפילה

מגילת אסתר

359	7. כנוס את כל היהודים	253	פתוחה
362	ה. ותלבש אסתר מלכות	253	1. מגילה היסטורית או רוחנית
362	1. בחצר בית המלך הפנימית	257	2. שני גואלים
365	2. החוק והעליחוק	261	א. המלך
367	3. תכנית המשתה	261	1. סיפור המסגרת
369	4. ומחר אעשה כדבר המלך	263	2. קריקטורה
371	5. ולא קם ולא זע ממנו	265	3. מלך חכם או טיפש?
383	6. יעשו עץ גבוה חמישים אמה	267	4. משפט ושתי
385	7. "המן העץ" והעץ במגילה	269	5. המלך
389	ו. בלילה ההוא נדדה שנת המלך	283	6. מלכו של עולם
389	1. בלילה ההוא	285	ב. הסתר אסתר
391	2. מעשה הסוס	285	1. הקדמת רפואה למכה
394	3. אם מזרע היהודים	288	2. הדסה היא אסתר
397	ז. איש צד ואויב	293	3. לא הגידה אסתר את עמה
397	1. תנתן לי נפשי בשאלתי	295	4. אסתר, ושתי וזרש
399	2. המן הרע הזה	297	5. אסתר קרקע עולם הואי
404	3. וגם חרבונה זכור לטוב	299	6. אסתר ושרה
405	4. שלושה מעגלים וחלון הזדמנויות	301	7. אסתר ויוסף
409	ח. כי גדול מרדכי	305	8. אסתר, שאול ודוד
409	1. מרדכי ואסתר	307	9. יהודית
412	2. אשר נכתב בשם המלך אין להשיב	308	ג. צורך כל היהודים
416	ט. פרזים ומוקפין	308	1. המן האגגי
416	1. ונהפוך הוא	311	2. שטנה, אחשוורוש ונבוכדנצר
420	2. נקהלו היהודים	315	3. פור הוא הגורל
423	3. עשרת בני המן	318	4. שנאה לא רציונאלית
429	4. ונוח בארבעה עשר בו	321	5. שנאת היהודים לדורותיה
431	5. קביעת החג	326	6. ויסר המלך את טבעתו
435	6. הדור קבלוה בימי אחשוורוש	329	7. ברית המן ואחשוורוש
438	7. מועד החג	332	ד. מרדכי היהודי
443	8. אופי החג	332	1. אשר הוא יהודי
447	י. וישם אחשוורוש מס	344	2. מרדכי ודניאל
447	1. מרדכי היהודי משנה למלך	347	3. מרדכי ונחמיה
448	2. פורים ופסח	349	מגילת אסתר ופרשת מרדכי
451	3. תרין משיחין	349	4. מרדכי ואסתר
		353	5. שני סיפורים?
		356	6. אם החורש תחרישי

אתרים בתמונות

64	בבל
168	דניאל
270	שושן
372	מגילת אסתר

ספר דניאל

פתיחה

1. דניאל איש חמודות

אישיותו של דניאל עולה מתוך פרקי הספר, והוא מתגלה בהם כאיש המעלה; חכם ונבון¹, מאמין גדול², איש אמת, צדיק ונקי, חבר טוב ואיש חסד³.

דניאל הוא אדם שלם, אשר כונה בפי מלאכי שמים⁴ "איש חמודות"⁵ ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם⁶:

יש לך אדם שחביב לפני המלך ואינו חביב לפני בני פלטין של מלך, ויש שחביב לפני בני פלטין, ואינו חביב לפני המלך, אבל הצדיקים בזמן שהן חביבין לפני הקב"ה הן חביבין לפני המלאכים ולפני הבריות. שכן אתה מוצא בדניאל, כשהמלאך בא אצלו היה קורא אותו חמודות ג' פעמים... ולמה ג' פעמים קורא אותו חמודות? אלא אשריו האיש שבישרו המלאך ואמר: נחמד אתה לפני הקב"ה, גם משובת בעליונים וחמוד אתה על דורך⁷.

צדקותו של דניאל היא צדקות טבעית, אנושית, אוניברסלית, בבחינת "דרך ארץ קדמה לתורה". דמותו תפסה מקום כבוד כבר אצל בני דורו, והוא נחשב כסמל לצדקות גם בעיני זקנים ומבוגרים ממנו⁸.

1. דניאל א' ד.
2. דניאל ו'.
3. דניאל ב' כד, מט.
4. התואר הזה מופיע שלוש פעמים בספר: כי חמודות אתה (ט' כג), ויאמר אלי דניאל איש חמודות (י' יא), ויאמר אל תירא איש חמודות (י' יט).
5. על שום שהיה נחמד ואהוב בשמים. דניאל עצמו השתמש במלה חמדה בהקשרים אחרים "לחם חמודות" (י' ג), "ומשל במכמני הזהב והכסף ובכל חמודות מצרים ולבים וכשים במצעדי" (י"א מג). נראה שהוא חובב דברים נחמדים, זכים ויפים. אפשר לכן לפרש שהוא החושק והאהוב, וכמו ברש"י (י' יא) איש חמודות - איש טהור. ואולי ניתן לו השם הזה משום חימודו את הגאולה והחיפוש העיקש שלו אחר סוד הקץ.
6. משלי ג' ד.
7. תנחומא (בבבא) וירא ז. ובקהלת רבה ט' א' [ז]: "כוראך מתחמד לך, פמליא שלו מתחמד לך, ותורתו מתחמדת לך".
8. בשעת משבר החורבן, כשהארץ נהרסה, העלה יחזקאל הנביא (י"ד יג) את זכרם של שלושה צדיקים, שלדעתו ראוי להיזכר בהם: "כן אדם ארץ כי תחטא לי למעל מעל ונטיתי ידי עליה ושרתתי לה מטה לחם והשלחתי בה רעב והכרתי ממנה אדם ובהמה. והיו שלשת האנשים האלה בתוכה נח (דנאל) דניאל

ספר דניאל

חזונו של דניאל מקפל את כל ההיסטוריה האנושית, מזמנו ועד שעת הקץ⁹. הספר מתחלק לשני חלקים. חלקו הראשון (א'–ז') מספר את מאורעותיהם של דניאל וחבריו, ומתאר באמצעותם את פניה החיצונית של הגלות תוך כדי התמודדות עם בעיותיה הישירות. בחלקו האחרון של הספר (ז'–י"ב) מופיעים חזונו של דניאל עצמו, ובהם הוא עוסק במציאות הפנימית של הגלות, מפענח את סדר העולם ואת קץ הגאולה.

שני נושאים עומדים במרכזו של ספר דניאל: קידוש השם על ידי האדם, וכן גילוינו במשך ההיסטוריה, בתולדותיהן של ארבע המלכויות ומלכות קדישין עילאין. לעניין זה אין חלוקת הספר חותכת, הדברים משולבים וקשורים יחדיו, וכבר במאורעותיהם של דניאל וחבריו גנוזה תמצית חזון הגלות והגאולה.

חזונו של דניאל חושף טפח ומכסה טפחיים, והוא מן הנסתרות שאין לנו חלק בהם. "זה ספר איש חמודות, מדובר בו נכבדות, ונבואות עוברות ועתידות; וכל דבר בקוצר בחידות, ובמלאכי מעלה סודות, עומדים על יסודות, ומפרשיו לא עמדו בסודו, וכל אחד ביאר כאשר השיגה ידו, ורגלי כולם מועדים, בקץ מועד מועדים, גם התערבה להם החיה, כי שמו רביעית היא השלישיה"¹⁰. הדברים נשארו סתומים גם לדניאל עצמו, כאמור "ויאמר לך דניאל כי סתומים וחתומים הדברים עד עת קץ"¹¹. רבים, ראשונים ואחרונים, ניסו לפענח את דבריו ואת רמזי הקיצין שבהן, ולא עלה בידם. דרכים שונות לפרשנות זו, תאריכים שונים הוצעו על פיה ונקבעו כמועד לגאולה, רובם כבר חלפו ואנחנו עוד לא נושענו. אולם, אפשר שהתפיסה שיש תאריך אחד, מועד סופי ומוחלט, מוטעית מיסודה,

9. ואיוב המה בצדקתם יצילו נפשם נאם אדני אלהים" יחזקאל מנה כאן את דניאל בן דורו הצעיר עם שני צדיקים היסטוריים, ששמעם ידוע ומוכר לכל, נח ואיוב. שוב הזכיר את דניאל כחכם בנבואתו על מלך צור (כ"ח ג') "הנה חכם אתה (מדנאל) מדניאל". הכתיב בשתי ההופעות הוא דנאל, והחוקרים שיערו שמדובר בנכר קדמון, המוכר מכתבי אוגרית כמלך חכם ושופט צדק. אולם המסורה קוראת את שמו דניאל, כלומר, דניאל איש חמודות, וכך פירשו חכמים (ראה תנחומא, נח ח'): "זה אחד משלושה שראו ג' עולמות נח, ודניאל, ואיוב, נח ראה עולם בישובו וראהו בחרבנו וחזר וראהו בישובו, דניאל ראה בנין בית ראשון וראהו חרב וחזר וראהו בנין בנין בית שני, איוב ראה בנין ביתו וחרבנו וחזר וראה בישובו".
10. דניאל ביקש לגלות את הקץ, וזכה שימסרו לו רמזים עליו, מבחינה זו הישגיו גדולים משל אחרים (בראשית רב, תיאודור-אלבק, צ"י, וראה פסחים נ"ו א): "זהו שאמר הכתוב, מסיר שפה לאמנים (איוב י"ב כ) זה יצחק ויעקב ששניהם ביקשו לגלות מיסטירין שלהקב"ה, יצחק קרא לעשו בקש לגלות לו את הקץ, ונגזו הקב"ה ממנו שנאמר, ויקרא את עשו בנו הגדול (בראשית כ"ז א), ואף יעקב ביקש לגלות את הקץ לבניו, שנאמר, האספו ואגידה לכם וגו', למח הדבר דומה לעבד שהאמינו המלך על כל מה שיש לו, בא אותו העבד למות, קרא לבניו לעשות בני חורין ולומר לך היכן הוא דייניתקי שלחן והאנוני שלחן, ידע המלך ועמד לו מלמעלה ממנו, ראה אותו העבד והפליג את הדבר שהיה מבקש לגלות לך, התחיל אמר להם בבקשה מכם עבדים של מלך אתם, היו מכבדין אתו כדרך שהייתו מכבדו כל ימיו".
11. הקדמת אבן עזרא לספר דניאל.
12. דניאל י"ב ט.

א. ויביאם ארץ שנער

1. בשנת שלוש
2. המהפך של גלות בבל
3. אשר לא יתגאל בפתג המלך
4. ויעמדו לפני המלך

1. בשנת שלוש

א בשנת שלוש למלכות יהויקים מלך־יהודה בא
 נבוכדנאצר מלך־בבל ירושלם ויצר עליה: ב ויתן אדני
 בידו את־יהויקים מלך־יהודה ומקצת בלי בית־האלהים
 ויביאם ארץ־שנער בית אלהיו ואת־הכלים הבאים בית
 אוצר אלהיו: ג ויאמר המלך לאשפנז רב סריסיו להביא
 מבני ישראל ומזרע המלוכה ומן־הפרתמים: ד ולדים
 אשר אין־בהם כל־מאוס (ומס קרי) וטובי מראה
 ומשבילים בכל־חכמה וידעי דעת ומביגי מדע ואשר
 פח בהם לעמוד בהיכל המלך וללמוד ספר ולשון
 בשדים: ה וימן להם המלך דבר־יום ביומו מפת־בג
 המלך ומין משתיו ולגדלם שנים שלוש ומקצתם יעמדו
 לפני המלך: ו ויהי בהם מבני יהודה דניאל חנניה
 מישאל ועזריה: ז וישם להם שר הסריסים שמות וישם
 לדניאל בלטשאצר ולחנניה שדוך ולמישאל מישן
 ולעזריה עבד נגו:

מהלכי הכיבוש של נבוכדנצר ידועים לנו מן הכתובים. בשנת ארבע ליהויקים
 ניהל נבוכדנצר מלחמה גדולה נגד הצבא המצרי בכרכמיש והיכהו, באותה שנה
 עלה למלוך על בבל, והמשיך במסע כיבושיו דרומה אל גבול מצרים.¹

התאריך הנקוב בדניאל "בשנת שלוש למלכות יהויקים מלך יהודה בא
 נבוכדנאצר מלך בבל ירושלם ויצר עליה", הוא לפיכך תאריך חריג. מצור כזה
 מחייב גיחה של נבוכדנצר אל ירושלים עוד לפני שמלך וכאשר מצרים שולטת
 באזור. המחלך הזה לא הוזכר במקום אחר, והוא מנוגד להגייון הצבאי.

אולם אפשר לפרש את התאריך הזה כפשוטו. ספר דניאל מתייחס לאירועים
 שהתרחשו בשנת ארבע אלא שהוא נוקב בשנת השלוש, משום שראשיתם נעוצה
 בשנה זו.²

שאלת משמעותו של התאריך הזה איננה שולית, סדר הזמנים הזה הוא ציר
 מרכזי בספר. תאריך זה מצליב את חורבן ישראל לתפארת בבל ומקביל אותם
 ניגודית - שבעים שנות גלות יהודה מול שבעים שנותיה של מלכות בבל. עם עליית

1. נבוכדנצר נלחם באותה שנה בפרעה נכה בכרכמיש והכהו: "למצרים על חיל פרעה נכו מלך מצרים אשר
 היה על נחר פרת בכרכמיש אשר הכה נבוכדנאצר מלך בבל בשנת הרביעית ליהויקים בן יאשיהו מלך
 יהודה" (ירמיהו מ"ז ב). תיאורים דומים ידועים גם מן המקורות הבבליים, לפיהם מת בשנה זו אביו,
 נבופלסר, ונבוכדנצר מלך במקומו. "בשנת הרביעית ליהויקים בן יאשיהו מלך יהודה היא השנה הראשונה
 לנבוכדנאצר מלך בבל" (ירמיה כ"ה א). לנוכח איום בבל זה הוכרו צום במקדש "ויהי בשנה הרביעית
 ליהויקים בן יאשיהו מלך יהודה היה הדבר הזה אל ירמיהו מאת ה' לאמר. קח לך מגלת ספר וכתב
 אליה את כל הדברים אשר דברתי אליך על ישראל ועל יהודה ועל כל הגוים מיום דברתי אליך מימי
 יאשיהו ועד היום הזה... ויצוה ירמיהו את ברוך לאמר אני עצור לא אוכל לבוא בית ה'. ובאת אתה וקראת
 במגלה אשר כתבת מפי את דברי ה' באזני העם בית ה' ביום צום וגם באזני כל יהודה הבאים מעריהם
 תקראם. אולי תפל תחנתם לפני ה' וישבו איש מדרכו הרעה כי גדול האף והחמה אשר דבר ה' אל העם
 הזה" ירמיהו (ל"ז א').

2. משום כך ביארו חכמים (סדר עולם רבה כ"ח, חובא גם על ידי רש"י) שמדובר "בשנת שלש למרדו (של
 יהויקים) שנאמר, ויהי לו יהויקים עבד שלש שנים וישב וימרד בו שלש שנים ובשנת שלש עלה עליו... והיא
 היתה שנת אחת עשרה למלכות יהויקים..." (מלכים ב' כ"ד א). מדובר אפוא על מות יהויקים והמלכת
 יהויכין תחתיו על ידי הבבלים, לאחר שלשה חדשים תודח יהויכין ותגלה יחד עם החרש והמסגר. לפיכך
 גלות דניאל התרחשה יחד עם גלות יהויכין. מן הכתוב בדברי הימים ב' (ל"ז ו') משמע שהיו באותו פרק
 שתי הגלות: "עליו (על יהויקים) עלה נבוכדנאצר מלך בבל ויאסרוהו בנחשנים לחליכו בבבלה. ומכלי בית
 ה' הביא נבוכדנאצר לבבל ויתנם בהיכלו בבבל. ולתשובת השנה שלח המלך נבוכדנאצר ויבאהו (את יהויכין)
 בבבלה עם כלי חמדת בית ה'". גלות כלי המקדש היא מוטיב הגלגול באופן קבוע לתיאורי הגלות, הוא
 מופיע בדניאל (א' ב), ומופיע ביחס לגלות יהויכין (בפסוקי דברי הימים שחובאו לעיל, ובפולמוס הגדול
 שניהל עליהם ירמיהו, כ"ז), וחוזר שוב גם בתיאורי החורבן. הזכרת הכלים מציינת את עומק הגלות. היא
 מצרפת אל גלות העם גם את גלות השכינה, "עמו אנכי בצרה". משום כך גם החזרת הכלים היא הביטוי
 המובהק של גאולה אשר מחבר את שני בתי המקדש ומדגיש את ההמשכיות והרציפות ביניהם (ראה בספרי
 "מקדש מלך" "גלות וגאולה", עמ' 430).

3. אכן עזרא: "בשנת שלוש ליהויקים צר נבוכדנצר על ירושלים וכבש אותה רק בתחילת השנה הרביעית,
 והיא שנה ראשונה למלכותו".

נבוכדנצר לשלטון, זורחת שמשה של בבל ומגיעה אל שיא גדולתה, ומנגד, שוקעת מלכות יהודה, ושנתו הראשונה של נבוכדנצר היא גם השנה הראשונה לחורבן⁴.

סדר הזמנים שנקבע כאן, עושה את דניאל לגולה הראשון, ובסיום פרקנו, דניאל הוא גם הגולה "האחרון", "ויהי דניאל עד שנת אחת לכורש המלך"⁵. דניאל עמס על שכמו את משא הגלות מראשית תחילתה ועד לסיומה, עם ראשית הגאולה ובניית הבית השני. דניאל קיפל בתולדות חייו את תולדות גלות בבל, הוא "מר-גלות", אשר הגורל היהודי כולו משתקף בחייו. משום כך חשובים כל כך תולדותיו האישיים, ולקחם משמש מופת ליוצאי הגלויות שבכל הדורות.

הגלות איננה שינוי מקום גיאוגרפי בלבד, אלא שינוי מהותי. הציבור הגולה ניתק מגוף העם, והאומה הגולה מתפוררת ונהפכת ליעם מפורד ומפורד בין העמים⁶. הגלות מזעזעת שלושה יסודות של הקיום הלאומי, יש בה התרחקות מן הארץ, פירוד פנימי, ושלטון זרים⁷.

א. השם יתברך סידר כל אומה במקומה הראוי לה וסידר את ישראל במקום הראוי להם, שהוא ארץ ישראל. הגלות מן מקומם הוא שינוי ויצאה לגמרי... כמו שאמרו חז"ל "אין לך דבר שאין לו מקום"⁸.

ב. פיזור ישראל בין האומות הוא דבר יוצא מן הטבע. כל הנחלים הולכים אל הים להיות מתקבצים ואין דבר אחד מתחלק, ומאשר האומה הישראלית אומה אחת בלתי מוחלקת ומופרדת, יותר מכל האומות, ראוי שיתנו מקובצין יחד.

ג. אין ראוי שתהיה אומה משעבדת באחרת להכביד עול עליה, כי השם יתברך ברא כל אומה ואומה לעצמה, ואם היה נשאר דבר זה תמיד... היה שנוי סדר העולם.

ורמזו חכמים דבר זה בחכמתם⁹ "ויאמר ה' אל אברם ידוע תדע, ידוע שאני מפזרן תדע שאני מקבצן, ידוע שאני ממשכנם תדע שאני פורקן, ידוע שאני משעבדם תדע שאני גואלם".

כל החסרונות האלה עושים את הגלות למחלה ממארת. ארץ, היסטוריה, לשון

4. פסחים מ"ב ב: "לקיים מה שטאמר, אמלאה החרבה (יחזקאל כ"ו ב), אם מלאה זו - חריבה זו, ואם מלאה זו - חריבה זו. רב נחמן בר יצחק אמר: מהכא, ולאם מלאם יאמץ" (בראשית כ"ה כג).

5. דניאל א' כא.

6. מגילת אסתר ג' ח.

7. מתוך מהר"ל, נצח ישראל פרק א'.

8. אבות פ"ד ג'.

9. בראשית רבה, לך לך, מ"ב.

ספר דניאל

ותרבות משותפות, הן יסודות כל קיום לאומי, ואומה אינה יכולה לשרוד בהעדרן¹⁰.

העם ניצב על פרשת דרכים גורלית; הגלות בבבל העמידה בפניו הכרעה בין שתי אפשרויות: לבחור בנאמנות לתורה ולאמונת הייחוד, או שהתחושה ש"יבשו עצמותינו ואבדה תקותנו נגזרנו לנו"¹¹ תביא לייאוש מן היהדות ולמסקנה ש"ינהיה כגוים"¹², להתבולל. הילדים שיצאו לגלות בבבל הכריעו הכרעה חדה ובחרו להיאחז ביהדות ובתורה, והם, ראשוני הגולים, סללו את הדרך לפני העם הגולה. השהיה בבבל הפכה משום כך לכור היתוך של תשובה לאומה, ושבעים שנות הגלות חיזקו אותה וטיהרו.

2. המהפך של גלות בבל

שורשי המהפך שהתחולל בגלות בבל באמצעות דניאל, נעוצים עוד במה שקדם להם - בפועלו של יאשיהו.

חולדה הנביאה השמיעה ליאשיהו את גזרת החורבן.

כה אמר ה' הנני מביא רעה אל המקום הזה ועל ישביו את כל דברי הספר אשר קרא מלך יהודה. תחת אשר עזבוני ויקטרו לאלהים אחרים למען הכעיסני בכל מעשה ידיהם ונצתה חמתי במקום הזה ולא תכבה¹³.

לבבו של יאשיהו היה שלם עם ה', הוא תיקן את מעשיו וקיים את האמור בספר שנמצא בבית המקדש. הוא טיהר את המקדש ופתח במסע טיהור ברחבי הארץ לשרש ממנה את הבמות. אלא שמעשיו לא נרצו לפני כסא הכבוד, הגזרה, שהיתה תלויה ועומדת על דורו של חזקיהו והעמיקה בגלל חטאי מנשה, נחתמה עתה סופית.

גרוע מזה, נראה שכל מאמציו של יאשיהו נמוגו עם מותו. בניו, יהויקים וצדקיהו, לא המשיכו את דרכו, אלא חטאו והרשיעו כלפי שמים ואדם כאחד. אבל אין להתייאש, מעשיו הטובים של האדם משפיעים גם אם נראה כאילו כלו כעשן, אם לא מיד הרי שלאחר זמן, בדורו של דניאל.

10. התהליך הטבעי הזה התרחש עם עשרת השבטים שגלו לפני מלכות יהודה ונגזרו ועלמנו מעבר להרי חושך. גם אלה הסוברים שהם עתידים לחזור (סנהדרין ק"ט), לא יהיה זה אלא בנס אלוהי.

11. יחזקאל ל"ז יא.

12. יחזקאל כ' לב.

13. מלכים ב' כ"ב סז"ו.

במקביל לנסיגותיו של יאשיהו להציל את העם מגזרת החורבן, פעל גם להכין אותו ליציאה אל הגלות¹⁴.

מה ראה (יאשיהו) שגזרו (את הארון)? ראה שכתוב - יולך ה' אתך ואת־מלכך אשר תקים עליך¹⁵.

יאשיהו הבין שהתשובה לא תשנה את פני הדור הזה ולא תציל את העם מן הגלות, ואף על פי כן המאמץ אינו לשווא. תוצאת הגלות תהיה התשובה, אשר באמצעותה יתקיים העם במציאות בלתי אפשרית ויפיק ממנה תוצאות ברוכות. הכנת העם לגלות, תהפוך את החורבן והגלות העתידיים לבוא, לאבן הפינה לבניין המחודש אחריהן.

המהפך שהביאה הגלות לבבל, ניכר כבר בדמותו של יהויכין. למרות גילו הצעיר של המלך והזמן הקצר ששלט, שרטט הכתוב את אופיו וחתם אותו לרעה: "ויעש הרע בעיני ה' ככל אשר עשה אביו"¹⁶. ירמיהו אף קילל אותו קללה נמרצת:

חִי־אֲנִי נֹאס־הִי כִי אִם־יְהִיֶּה כִנְיֹהוּ בְיַהֲוִיקִים מֶלֶךְ יְהוּדָה חוֹתֶם עַל־יָד יְמִינִי, כִּי מִשֶּׁם אֶתְקַנֶּךָ. וְנִתְּתִיךָ בְיָד מִבְקָשִׁי נִפְשָׁךְ וּבִיד אֲשֶׁר־אֶתָּה יְגוֹר מִפְּנֵיהֶם וּבִיד נְבוֹכַדְרֶאצַּר מֶלֶךְ־בָּבֶל וּבִיד הַכַּשְׂדִּים. וְהִטַּלְתִּי אֹתְךָ וְאֶת־אֲמֹךְ אֲשֶׁר יִלְדָתְךָ עַל הָאָרֶץ אַחֲרֵת אֲשֶׁר לֹא־יִלְדָתָם שֵׁם וְשֵׁם תִּמּוּתוֹ. וְעַל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר הֵם מְנַשְׂאִים אֶת־נַפְשָׁם לָשׁוּב שֵׁם שְׁמָה לֹא יִשׁוּבוּ. הָעֵצָב נִבְזָה נִפּוֹץ הָאִישׁ הַזֶּה כִּנְיֹהוּ אִם־כָּלִי אֵין חֶפֶץ בּוֹ? מְדוּעַ הוּטְלוֹ הוּא וְזָרְעוֹ וְהִשְׁלָכוֹ עַל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ. אֶרֶץ אֶרֶץ אֶרֶץ, שָׁמְעִי דְבַר־ה'. כֹּה אָמַר ה', כָּתְבוּ אֶת־הָאִישׁ הַזֶּה עֵרִירִי, גֹּבֵר לֹא־יִצְלַח בִּימִיו, כִּי לֹא יִצְלַח מִזְרְעוֹ אִישׁ יֹשֵׁב עַל־כִּסֵּא דָוִד וּמִשָּׁל עוֹד בִּיהוּדָה¹⁷.

והנה רק הוגלה המלך הצעיר לבבל, וירמיהו כבר מתגעגע אליו ואל אנשי גלותו:

הֲרֹאֲנִי הִי וְהִנֵּה שְׁנֵי דוֹדָאִי תֹאנִים מוֹעֲדִים לִפְנֵי הֵיכַל הִי אַחֲרֵי הַגְלוֹת נְבוֹכַדְרֶאצַּר מֶלֶךְ־בָּבֶל אֶת־יְכִנְיָהוּ בְיַהֲוִיקִים מֶלֶךְ־יְהוּדָה וְאֶת־שְׂרֵי יְהוּדָה

14. לפי סדר הדברים בדברי־הימים, לא גילוי הספר גרם לחתעוררותו של יאשיהו לטהר את הארץ, כי הוא פתח במבצע הטהרה קודם לגילוי. משום כך ראה יאשיהו במציאת הספר אות שמימי שבא לדחות את מעשיו הטובים ולהחריד את הלבבות.

15. מדרש הגדול דברים כ"ז כו. ויומא נ"ב ב.

16. מלכים"ב כ"ד ט.

17. ירמיהו כ"ב כד'.

ספר דניאל

ואת החרש ואת־המסגר מירושלם ויבאם בבל. הדוד האחד תאנים טבות מאד כתאני הבכרות והדוד אחד תאנים רעות מאד אשר לא־תאכלנה מרע¹⁸.

כה־אמר ה' אלהי ישראל, כתאנים הטבות האלה כן אכיר את־גלות יהודה אשר שלחתי מן־המקום הזה ארץ כשדים לטובה. ושמתי עיני עליהם לטובה והשבתים על־הארץ הזאת ובניתים ולא אחרס ונטעתים ולא אתוש. ונתתי להם לב לדעת אתי כי אני ה', והיו לי לעם ואנכי אהיה להם לאלהים, כִּי־יֵשְׁבוּ אֵלַי בְּכָל־בָּסֶם¹⁹.

מהי סיבת השינוי הדרמאטי ביחסו של הנביא?

נראה שבגולה התחולל שינוי מהפכני בדמותו של העם והוא עבר תמורה עמוקה. הסכמתו של יכניה לקבל את גזרת הנביא, להכיר על־פיו נכוחה את יחסי הכוחות במציאות ולוותר על מלכותו למען שלום העם ובית המקדש, הוותה תפנית יסודית בדרכו ובדרך העם. לא היתה זו רק כניעה של חולשה וחוסר־אוונים, אלא ביטוי של השלמה, קבלת הדין ותשובה. היציאה לגלות, על־פי דברי הנביא, נעשתה לתהליך הכרתי של זיכוך וכפרה.

לאחר שיכניה תיקן את מעשיו, נרפאה קללתו. הנביא אמר על נכדו ההפך ממה שאמר עליו:

ביום ההוא נאם ה' צבאות אקחך זרבל בן שאלתיאל עבדי נאם ה' ושמתיך כחותם כי בך בחרתי נאם ה' צבאות²⁰.

החורבן והגלות חדלו להיות רק אסון ועונש, ונעשו גם תחילתו של הבניין העתידי.

פועלו של יאשיהו משתקף בהתנהגותם של ילדי ירושלים הגולים. גילויי הגלות אצל דניאל חריפים שבעתיים מאשר אצל העם הגולה. דניאל וחבריו הם הראשונים שמצאו עצמם במצב כזה, עדיין לא נוצרו דפוסי התנהגות בנכר, ולא היו להם כלים שיסייעו להישרדות פיזית ורוחנית. הם היו יחידים, בודדים, לא היתה קהילה יהודית סביבם שעליה יוכלו להישען, והם נאלצו לעשות את דרכם ביחידות בתוך עולם מנוכר ואלילי. הם נתבעו להיאבק מאבק אישי, על זהותם היהודית, כאשר האומה עצמה התפוררה לרסיסים. לא הופעל עליהם לחץ פיזי או איום קיומי, אלא נוצר לחץ רוחני, כאשר פתאום חדלו להיות אדונים לגורלם, וכוחות זרים קבעו את סדרי חייהם. דניאל וחבריו התלבטו עם עצמם וקבעו את

18. ירמיהו כ"ד א"ב.

19. ירמיהו כ"ד ד"א.

20. חגי ב' כג.

דרכם. הם לא נאחזו במסורת התטאה של ירושלים של ערב החורבן, אלא נאחזו במורשת הצדקות של יאשיהו, ממנה שאבו את הכוח לשרות עם סביבתם ולעצב במעשיהם דרך חיים חדשה של התמודדות עם הגלות.

3. אשר לא יתגאל בפתבג המלך

ח וישם דניאל על-לבו אשר לא יתגאל בפתבג המלך
ובין משתיו ויבקש משר הסריסים אשר לא יתגאל:
ט ויתן האלהים את-דניאל לחסד ולרחמים לפני שר
הסריסים: י ויאמר שר הסריסים לדניאל ירא אני
את-אדני המלך אשר מנה את-מאכלכם ואת-
משתיכם אשר למה יראה את-פניכם ועפים מן-הילדים
אשר בגילכם ותיבתם את-ראשי למלך: יא ויאמר
דניאל אל-המלצר אשר מנה שר הסריסים על-דניאל
חנניה מישאל ועזריה: יב נסגא את-עבדיך ימים
עשרה ויתגדלנו מן-הזרעים ונאכלה ומים ונשתה:
יג ויראו לפניך מראינו ומראה הילדים האכלים את
פתבג המלך ובאשר תראה עשה עם-עבדיך: יד וישמע
להם לדבר הזה וינסם ימים עשרה: טו ומקצת ימים
עשרה נראה מראיהם טוב ובריאי בשור מן-כל-הילדים
האכלים את פתבג המלך: טז ויהי המלצר נשא
את-פתבגם ויין משתיהם ונתן להם זרענים:

נבוכדנצר הביא את ארבעת הצעירים הירושלמיים על-מנת לחנך אותם על ברכי תרבות בבל²¹. נבוכדנצר לא התנכל להם, אבל גם קרבה יתרה הוותה סכנה. השמות הבבליים שנתנו להם, אליליים²², והיה ברור אפוא שקרבה גדולה טומנת

21. מסתבר שנבוכדנצר החזיק בילדים היהודיים כבני ערובה, יחד עם צעירים מן העמים האחרים. אדני בוק אסף שבעים מלכים קצוצי בחזות שגורמו עצמות תחת שולחן המלך (שופטים א' ז), שיטתו של נבוכדנצר חכמה יותר. הוא אסף את בני המשפחות החשובות מן הארצות הכבושות, החזיק בהם באופן מכובד, ועיצב את דמותם כרצונו, כדי להכתירם בעתיד כשליטים מטעמו בעמיהם. בשיטה זו פעלו בעולם העתיק גם עמים אחרים, ואגריפס ששהה ברומא בשלהי ימי הבית השני, התחנך על ברכיה במתכונת דומה.
22. הזכות לקרוא בשמות היא בטוי של אדנות. פרעה נכה ונבוכדנצר קראו את שמותיהם של אחזיה, יהויקים וצדקיה, אבל הם החליפו את השמות העבריים בשמות עבריים אחרים; בעוד כאן נקראו הילדים בשמות

ספר דניאל

בחובה סכנת התבוללות, לכן התעורר דניאל לשקול את דרכו. חבריו, חנניה, מישאל ועזריה, לא היו פעילים באירוע הזה, אולי לא ראו במאבק הזה את הדבר החשוב והמרכזי, אבל הם קיבלו על עצמם את חומרת דניאל והשתתפו עמו.

"וישם דניאל על לבו אשר לא יתגאל בפתבג המלך ובין משתיו"²³.

מהי פתבג המלך, ומה איסור יש בה?

פתבג בפרסית, הוא מנת כבוד של בשר משולחן המלך. דניאל וחבריו הסתכנו בסרבם "להתגאל" על ידי מתת זו. אפשר שקצו בה בגלל מאכלות אסורים שבבישולי המלך²⁴. אבל גם אם היה באוכל הזה צד של איסור, מותר היה לדניאל וחבריו לאוכלו משום פיקוח נפש; הסכנה שנשקפה לשר הסריסים אם יפגע בהוראות המלך, איימה שבעתיים על דניאל וחבריו²⁵.

מסתבר אפוא שדניאל נזהר מאוכל המלך לא בגלל מה שיש בו, אלא מן הנובע ממנו - הקרבה לגויים והשותפות עמם. אישיותו של היהודי הגולה מפוצלת, מצד אחד הוא משתתף בחיי העולם ומעורב בהם, ומאידך הוא חייב לתחום את חיו האישיים מפני ההווה הנוכרית בחוץ, כדי להישמר מהתבוללות חברתית והתמזגות רוחנית. הגולים הראשונים הסתכנו, וקבעו בכך קו אדום אשר יבדיל את היהודי מן האומות ויצייין את ייחודו. למסורת חכמים, קבע כאן דניאל גזרה לדורות: אסור ליהודי לאכול פת, שמן ויין של עובדי עבודה זרה²⁶, מפני החשש שקרבה יתרה לגויים ומשתאות משותפים, יביאו לידי חיתון והתבוללות.

דניאל וחבריו לא התמרדו בפומבי, לא הפגינו ולא שבתו שביתת רעב. דניאל לא ביקש את העימות, אלא ביקש רק להשיג את שרצה. הוא קיבל על עצמו את הקושי והצער שבהעדר אוכל מתאים, העז ודיבר עם שר הסריסים, ואף על פי שנכשל, גילה נחישות ולא הרפה מן העניין. דניאל היה מוכן גם להסתכן, ובלא היתר מגבוה, סידר עם המלצר שהוא וחבריו יאכלו זרעונים. משמים סייעו בידי דניאל וחבריו, ובאופן נסי לא ניזוקו מהתנזרותם אלא אפילו נראו טוב מחבריהם.

בבליים ואליליים.

23. דניאל א' ח.

24. רש"י ורש"י ראו בביטוי "להתגאל" לשון לכלוך.

25. היה מי שפירש שדניאל וחבריו מצאו בלחם המלך שמץ עבודה זרה או קרוב אליה, ולכן מסרו את נפשם שלא ליתנות ממנה. מלכיים: דניאל חשב כי ירצה להעבירו על דת ושגם תמאכלים והיין שיתד לו יהיו מוכחי מתים ויין נסיכם, ובאמת יש מפרשים שפירשו שם פתבג - פת הנקרב לעבודת אלילים. וראבי"ע (א' ח) חזקו איסור יין נסך, יינם היין אסור, וכתוב אמר, לנסכא ליה למשפטם לאלהיהם.

26. עבודה זרה ליה ב: "והשמך שלהן, רב אמר: דניאל גזר עליהם." גזרו על פיתן ושמן משום יינן, ועל יינן משום בנותיהן, ועל בנותיהן משום דבר אחר [עבודה זרה] [עבודה זרה ליה ב, ושבת י"ז].

4. ויעמדו לפני המלך

י והילדים האלה ארבעתם נתן להם האלהים מדע
והשכל בכל-ספר וחכמה ודניאל הבין בכל-חזון
וחלמות: יח ולמקצת הימים אשר-אמר המלך להביאם
ויביאם שר הסריסים לפני נבכדנצר: יט וידבר אתם
המלך ולא נמצא מכלם דניאל חנניה מישאל ועזריה
ויעמדו לפני המלך: כ וכל דבר חכמת בינה אשר-בקש
מהם המלך ומצאם עשר ידות על כל-החורטמים
האשפים אשר בכל-מלכותו: כא והי' דניאל עז-שנת
אחת לכורש המלך:

התעקשות הילדים לשמור על ייחודם לא הביאה להרחקתם, אדרבה, הם זכו ונבחרו לעמוד לפני המלך. הם זכו בזאת בשל כשרונותיהם, אבל נראה שהכתוב בא לקשור את הצלחתם עם התבדלותם ולהדגיש שהתבדלות זו, לא רק שלא פגעה בהם ולא קלקלה את סיכוייהם, אלא אולי אף להפך: עמידתם על שלהם ושמירת צלמם האישי הייחודי, הוסיפה נופך לכישוריהם והכריעה בעד קידומם.

הגלות המשורטטת כאן אינה זו המוכרת לנו, כפי שהופיעה לאחר שנים רבות באירופה של ימי הביניים במגנצא וורמייזא, או בעיירות פולין. שם, היתה ההתבדלות היהודית כפולה, מבפנים ומבחוץ. הם נדחו על ידי החברה הגויית שסביבם, והורחקו כמצורעים ממוקדי החברה, השלטון והעשייה, אבל במקביל נוהרו היהודים מקשר עם הגויים שסביבם ושמרו על נבדלותם בכל, בלשונם, תרבותם, הופעתם ונוהגיהם. ההתבדלות היהודית היתה אפוא בניין רוחני שיש בו ויתור על החיים בעולם ועזיבת עולם העשייה וההשפעה.

אצל דניאל אין מזה דבר, אדרבה, הגלות הציבה את ילדי ירושלים הנבחרים בצומת מרכזי, שבו הם נעשו דמויות מפתח במשטר הבבלי. רק בשלב מאוחר יותר, התעוררה הקנאה בהצלחה היהודית, בעקבותיה ניסו להצר את רגלי היהודי, והדברים לבשו גם אופי של גזרת דת, גם אם בתחילה לא היתה זו אנטישמיות מובהקת. דברים דומים התרחשו בתקופה היסטורית אחרת, בתור הזהב בספרד, שגם בו תפסו היהודים עמדות כבוד בממשל ובתרבות הנכרית.

ילדי ירושלים לא העניקו לנבוכדנצר כוח ועוצמה חומרית, מאלה היו לו די והותר, בעוד שארצם שלהם חרבה ומלכותם נפלה ולא הותירה אחריהם שום כוח לאומי, ואף על פי כן נמצאו עשר ידות מחבריהם, בעצה וחכמה. "נתן להם

האלהים מדע והשכל" - חכמתם אינה שלהם אלא מתת אלוהי, שממנו יכול היהודי לתרום גם לאומות שסביבו. בעקבות ילדי ירושלים יעמדו בעתיד עוד שרים רבים מישראל בהיכלי מלך, כר' שמואל הנגיד, דון יצחק אברבנאל, ר' חיים פרחי, וכיוצא בהם.

חכמתם אינה רק כשרון טבעי אלא השראה אלוהית, והדבר בולט במיוחד אצל דניאל, שזכה להבין "כל חזון וחלמות". אפשר לעזור לאדם בכלים מדעיים להבין מה הוא מרגיש בחלום מבחינה נפשית, אבל יש חלום נבואי, שכדי להבינו צריך סגולה אלוהית, "את אשר האלהים עשה הגיד לפרעה"²⁷.

הצבת הילדים במקום מרכזי עם כוחות מיוחדים, מטילה עליהם תפקיד נוסף. כניסתם אל תוך מערכותיה של מלכות העמים, מחייבת את היהודים לשמש בתפקיד של מדריכי המלכים והעמים בדרכם, עליהם לגלות לאומות את פשר ההיסטוריה, ולהראות להן את יד ההשגחה הפועלת בעולם. רק הגלות הביאה אותם לתפקידים זה, ולכן אין היא אסון בלבד, ביציאה מן הארץ, השתנה תפקידו של עם ישראל, אם עד עכשיו צריך היה להיות אור לגויים בהתנהגותו הלאומית בארץ, כממלכת כהנים וגוי קדוש, הרי עכשיו מוטל התפקיד על כל יחיד, במקום שהוא נמצא על במת העמים.

27. בראשית מ"א כח.